

Ганна Харлан

канд. іст. наук, наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: annaharlan@ukr.net

«НОВА СХІДНА ЄВРОПА» В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ФРН (2004–2017 рр.)

Статтю присвячено дослідженню особливостей суспільно-політичного дискурсу Федеративної Республіки Німеччина щодо країн «Нової Східної Європи», які опинилися поза кордонами розширеного Європейського Союзу в 2004–2017 рр. Термін «Нова Східна Європа» щодо Республіки Білорусі, Республіки Молдови та України використано з огляду на диференціацію політичного та суто географічного розуміння поняття «Східне партнерство».

З огляду на досягнутий рівень внутрішніх демократичних перетворень і ступінь наближення до Євросоюзу Україна, Білорусь і Молдова перебувають на різних етапах. Російська гібридна агресія негативно вплинула на процес європейської інтеграції України. Територіальні проблеми з Придністров'ям також не дозволять Молдові в найближчому майбутньому стати повноправним членом Євросоюзу. Натомість Білорусі вдалося полішити політичні відносини з Європейським Союзом, запропонувавши Мінськ як місце дипломатичних зусиль з урегулювання конфлікту на Донбасі.

У висновках зазначається, що події 2013–2017 рр. засвідчили помилковість інерційної зовнішньополітичної стратегії ФРН у східноєвропейському напрямку, а також продемонстрували брак фундаментальних знань про східноєвропейський регіон у Німеччині. Жодному федеральному урядові не вдалося виробити чіткої програми взаємодії зі східноєвропейськими державами. Європейська політика сусідства, а згодом і програма ЄС «Східне партнерство», які підтримувалися ФРН, передбачали поглиблений діалог інституцій Євросоюзу з країнами «Нової Східної Європи» без гарантій їхнього членства в спільноті. Саме цей аспект ускладнив адаптацію «Східного партнерства» до ситуації, що склалася внаслідок російської гібридної агресії щодо України.

Ключові слова: «Нова Східна Європа», Україна, Республіка Білорусь, Республіка Молдова, ФРН, Російська Федерація, Європейський Союз, Європейська політика сусідства, Східне партнерство.

Hanna Kharlan
PhD in History, Researcher
Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Grushevskui Street Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: annaharlan@ukr.net

THE “NEW EASTERN EUROPE” IN THE SOCIO-POLITICAL DISCOURSE OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY (2004–2017)

The article is devoted to the study of the peculiarities of the socio-political discourse of the Federal Republic of Germany concerning the countries of the “New Eastern Europe”, which turned out to be beyond the borders of the enlarged European Union in 2004–2017. The term “New Eastern Europe” is used in relation to the Republic of Belarus, the Republic of Moldova and Ukraine taking into account the differentiation between the political and geographical understanding of the concept of the “Eastern Partnership”.

Taking into account the level of internal democratic transformations and the level of rapprochement to the European Union, Ukraine, Belarus and Moldova are at different stages. Russian hybrid aggression has negative affect on the process of European integration of Ukraine. Territorial problems with Transnistria will also prevent Moldova from the full membership in the European Union in the near future. Instead, Belarus managed to improve political relations with the European Union, and offer Minsk as a place for diplomatic efforts to resolve the Donbas conflict.

The conclusions indicate that the events of 2013–2017 have shown the fallacy of the inertial foreign policy strategy of the Federal Republic of Germany in the East European direction, and also demonstrated a lack of fundamental knowledge about the East European region in Germany. No single federal government has been able to develop a clear program of interaction with the Eastern European powers. The European Neighbourhood Policy, and soon the EU’s Eastern Partnership program, supported by the Federal Republic of Germany, included an in-depth dialogue between EU institutions and the countries of the “New Eastern Europe” without guarantees of their membership in the community. This aspect has complicated the adaptation of the “Eastern Partnership” to the current situation created by the Russian hybrid aggression against Ukraine.

Keywords: “New Eastern Europe”, Ukraine, Republic of Belarus, Republic of Moldova, Federal Republic of Germany, Russian Federation, European Union, European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership.

Завершення «холодної війни» ознаменувалося проблемою формування нових кордонів між державами, які ще донедавна перебували по різні боки «залізної завіси». Представники німецької політичної еліти та дипломати зосередилися на розв'язанні проблем, пов'язаних зі створенням зони стабільності та процвітання навколо возз'єднаної Німеччини. Першочерговим завданням німецької зовнішньої політики залишалось приєднання країн «Вишеградської четвірки» до Європейського Союзу, тоді як питання міждержавної взаємодії з державами Східної Європи подовжували розглядатися крізь призму російського вектора.

Необхідно зазначити, що розуміння історичної реальності трансформації східноєвропейської політики ФРН вимагає додаткового тлумачення «суб'єктивних» складових цього процесу. Адже суттєво відрізняються умови реалізації «нової східної політики» часів канцлера Віллі Брандта (1969–1974 рр.), яка мала місце в історії міжнародних відносин за часів «холодної війни», та східноєвропейської політики ФРН 1990–2017 рр. У першому випадку маємо справу зі спробами змінити ситуацію з тривалим політичним і територіальним розколом Німеччини за допомогою «змін через зближення». Ефективність цього курсу повною мірою виявила себе на заключному етапі «холодної війни» 1989–1990 рр., коли німецьке питання в Європі було остаточно закрито. Німеччина возз'єдналася мирним шляхом та продовжила мирний курс щодо своїх європейських сусідів. Водночас цей процес прискорив європейську інтеграцію та вивів її на якісно новий рівень — створення Європейського Союзу.

Відтоді німецька східноєвропейська політика стала важливим чинником і зразком для східноєвропейської політики Європейського Союзу. Причому постійно треба мати на увазі, що зміни правлячих коаліцій у ФРН, прихід до влади Гельмута Коля, Герхарда Шредера, Ангели Меркель впливали на «суб'єктивний чинник» у формуванні та реалізації східноєвропейської політики ФРН. Адже Г. Коль, Г. Шредер, А. Меркель не лише належать до різних поколінь, а мають відмінний ціннісний досвід та розуміння ієрархії пріоритетів у відносинах з країнами Сходу Європи.

Нагадаємо, що установчі договори про Європейський Союз визнають право демократичної європейської держави претендувати на членство в ЄС. Проте на шляху реалізації цих претензій спочатку було сформовано Копенгагенські критерії 1993 р. (стабільний демократичний внутрішньо-політичний режим, правова держава, захист прав людини, впровадження у внутрішнє законодавство норм європейського права, конкурентна здатність національної економіки бути частиною Спільного ринку ЄС), відповідність яким була передумовою початку переговорів про вступ до ЄС, а після розширень ЄС 2004, 2007, 2013 рр. вагомим чинником стала «втома від розширень».

Під час «холодної війни» Східною Європою вважалися всі європейські країни, які перебували під контролем СРСР. Проте від початку 1990-х рр. представники німецької політичної еліти почали все частіше ототожнювати східноєвропейський регіон зі Співдружністю Незалежних Держав. Таким чином, термін «Східна Європа» було передано «як гуманітарний секонд-хенд далі на схід, який тепер спеціалісти з міжнародних студій почали називати “Новою Східною Європою” (НСЄ)»¹. Зважаючи на це, концептуальне переосмислення старого поняття Східної Європи має не лише науково-теоретичне, а й вагоме практичне значення.

Окремі аспекти суспільно-політичного дискурсу ФРН щодо країн «Нової Східної Європи» упродовж зазначеного періоду охарактеризовані в публікаціях українських науковців. Зокрема, А.Ю. Мартинов проаналізував особливості формування німецької громадської думки щодо політичної трансформації в Україні в 2012–2015 рр.² Т.В. Сидорук дослідила роль Німеччини у формуванні спільної позиції ЄС щодо російсько-українського конфлікту³.

Безперечно цінність для студіювання обраної проблематики має праця П.І. Барвінської «Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці ХІХ — початку ХХІ ст.». Авторка вдало наголосила на тому, що в Німеччині східноєвропейські дослідження стали допоміжною дисципліною зовнішньої політики: «Розпад Радянського Союзу значною мірою посилив інтерес німецьких істориків до національного фактору та неросійських народів. Крім того, на цей період припадає поновне зацікавлення Україною та її історією»⁴. Дослідниця слушно зазначила, що «на рубежі ХХ–ХХІ ст. під впливом політичних подій було зруйновано усталений поділ на Східну і Західну Європу, що, у свою чергу, спричинило кризу східноєвропейських досліджень у ФРН і проблему визначення предмета дослідження»⁵. У цьому контексті слушним є твердження С. Плохія, згідно з яким «здається, що Європа та Східна Європа зараз рухаються у протилежних напрямках. Якщо «Європа» все більше ототожнює себе з Європейським Союзом, а не з географічним простором, що закінчується на Уралі, то Східна Європа як її частина рухається не на захід, а на схід, включаючи регіони, що залишаються поза кордонами недавно розширеного Євросоюзу»⁶.

Одним з відомих німецьких істориків, хто після розгортання російської агресії на Донбасі відмовився від російськоцентричної концепції історії держав Східної Європи, став Карл Шльогель. Його праця «Український виклик. Відкриття європейської країни» складається з двох частин. У першій дослідник переосмислює ставлення до Росії та здійснює спробу скласти власне уявлення про Україну, яка, за його словами, ще

донедавна перебувала в тіні російської або радянської імперії. Натомість Помаранчева революція та Революція Гідності вивели Україну з цієї тіні й назавжди позначили її на ментальній мапі європейців. У другій частині йдеться про історію українських міст і ландшафтів. Зокрема, предметом аналізу стали портрети Києва, Харкова, Дніпра, Донецька, Одеси, Чернівців, Львова та Ялти⁷.

На особливу увагу заслуговує стаття під назвою «Наважитися на ширшу експертизу. Обізнаність щодо Росії та Східної Європи в Німеччині». Її автором є німецький історик, політолог, головний редактор журналу «Osteuropa» Манфред Заппер. На його думку, ситуація, в якій став відчутним брак фундаментальних знань про Східну Європу в німецькому суспільстві, склалася з вини представників німецької політичної еліти⁸. У цьому контексті знаний німецький історик-україніст Гвідо Гаусманн зазначив, що до кінця 2013 р. німецькому сусільству та політичним журналістам практично нічого не було відомо про Україну, оскільки до цього часу наша держава «не була помітним політичним гравцем або проблемною країною»⁹.

Відома німецька дослідниця історії Східної Європи й України Анна Вероніка Вендланд проаналізувала дискусії, що точаться в німецькому суспільстві за участі політиків і науковців, а також вказала на необхідність «критичного перегляду поширеної ментальної картографії сходу Європи, прийнятої в Німеччині та Росії»¹⁰. Німецький історик, науковий співробітник Центру дослідження сучасної історії у Потсдамі Ян Берендс наголосив на тому, що після 1990 р. жоден федеральний уряд не вважав за потрібне переглянути основні засади східноєвропейської політики ФРН, що стало однією з причин розгортання конфлікту на сході України¹¹.

Актуальним є дослідження «Україна очима Німеччини», яке побачило світ завдяки Німецькому Товариству міжнародного співробітництва. Ця праця дозволяє простежити зміни в сприйнятті України представниками німецького суспільства упродовж 2013–2017 рр. За словами авторів дослідження, німці більше не сприймають Україну як частину пострадянського простору, проте наразі німецький дискурс щодо України продовжує зосереджуватися на чотирьох поняттях: Крим, війна, криза, корупція¹².

Мета цієї статті полягає у з'ясуванні особливостей суспільно-політичного дискурсу Федеративної Республіки Німеччина щодо країн «Нової Східної Європи», які опинилися поза межами розширеного Європейського Союзу в 2004–2017 рр. Нижня хронологічна межа дослідження пов'язана з найбільшим за історію розширенням Спільноти, внаслідок якого Республіка Білорусь, Республіка Молдова та Україна потрапили в унікальну геополітичну ситуацію, виявившись, з одного боку, безпосе-

редніми сусідами Євросоюзу, а з іншого — Російської Федерації. Верхня межа — 2017 р. — відкриття в Берліні Центру східноєвропейських та міжнародних студій, а також підготовка до проведення в Німеччині федеральних виборів, унаслідок яких було сформовано новий федеральний уряд і, відповідно, розпочався новий етап східноєвропейської політики ФРН.

Наприкінці 1990-х рр. представники німецької державної еліти не допускали можливості приєднання України до Євросоюзу, вважаючи її традиційною зоною політичного та економічного впливу Російської Федерації. Яскравим підтвердженням визнання німецько-російської співпраці як ключового аспекту розвитку східноєвропейської політики Німеччини можна також вважати вихід у квітні 2001 р. у виданні «Die Zeit» статті Г. Шредера під назвою «Німецька політика щодо Росії — європейська східна політика»¹³. За баченням німецької дослідниці Іріс Кемпе, Німеччина, якій, починаючи зі східної політики Брандта 1970 р. до східного розширення ЄС 2004 р. вдалося пов'язати воедино свої різноманітні стратегічні інтереси: з одного боку підтримувати гарні відносини з Кремлем, а з іншого — виступати адвокатом Східної Європи та водночас узгоджувати політику з європейськими та американськими союзними партнерами, відіграла ключову роль у забезпеченні євроінтеграційних прагнень держав «Вишеградської групи»¹⁴.

1 травня 2004 р. відбулося найбільше за всю історію існування Євросоюзу розширення. Членами спільноти стали Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта, Естонія, Литва, Латвія. Таким чином, Німеччина створила навколо себе своєрідну «зону стабільності та процвітання», водночас посунувши кордон Європейського Союзу далі на схід. Паралельно з підготовкою до розширення Європейського Союзу на держави Центрально-Східної Європи здійснювалося запровадження Європейської політики сусідства, яка згодом трансформувалася в програму «Східне партнерство».

Маючи на меті організацію співпраці за багатьма стратегічно важливими для ЄС напрямками, Європейська політика сусідства все ж таки не передбачала перспективи членства для країн, що опинилися поза межами розширення Європейського Союзу 2004 р. Проте політичні та економічні процеси, що відбувалися на той час у східноєвропейських державах загалом та в Україні зокрема, не залишилися поза увагою німецьких політиків. Наприклад, 27 квітня 2004 р. опозиційна на той час фракція ХДС/ХСС звернулася до Бундестагу з вимогою надати відповідь, яким чином відсутність реального прогресу в здійсненні реформ та погіршення ситуації з правами людини враховувалися правлячою коаліцією під час співпраці з Україною. Всього на цю тему було сформульовано 29 питань¹⁵.

25 травня 2004 р. МЗС ФРН надало розгорнуту відповідь на вищезазначений депутатський запит християнських демократів. У документі особливу увагу було зацентровано на тому, що уряд ФРН спільно з ЄС, РЄ та ОБСЄ, докладав значних зусиль, щоб змінити ситуацію. Німецькі дипломати нагадали українським опозиціонерам зміст промови Г. Шредера, виголошеної ним під час п'ятих міжурядових консультацій в Берліні (20 лютого 2004 р.), де він наголошував, що Німеччину цікавить стабільна, демократична та правова Українська держава. Також у документі йшлося про те, що федеральний уряд позитивно оцінив залучення до виборчого процесу міжнародних спостерігачів і намагався переконати керівництво України в тому, що виконання запланованого нею курсу з наближення до західних структур перебуває у прямій залежності від прозорості та чесності виборів. Крім того, урядова коаліція вважала за необхідне створити особливий План дій ЄС щодо України й рішуче засудила насильницькі дії щодо представників ЗМІ¹⁶.

Не виключалося формування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, однак наголошувалося на тому, що це не може відбутися автоматично після приєднання нашої держави до СОТ. Водночас констатовалося, що створення наднаціональних структур в ЄЕП не сприятиме зоні вільної торгівлі. Наголошувалося на існуванні низки проблем у межах німецько-українського економічного співробітництва, які були пов'язані з умовами праці німецьких інвесторів на ринку України. Зазначалося про підтримку та консультативну допомогу, які вже 10 років отримувала Україна за програмою «Трансформ» та від інших структур. Крім того, нагадувалося про необхідність врегулювання придністровського конфлікту, враховуючи те, що експорт та імпорт товарів у Молдову та Придністров'я здійснювався саме через українську територію¹⁷.

28 вересня 2004 р. фракція ХДС/ХСС ініціювала розгляд проекту резолюції «За демократичні й вільні президентські вибори в Україні 2004 р.» у Бундестазі. Він містив заклик до української влади щодо проведення виборів за стандартами ОБСЄ¹⁸. 20 жовтня 2004 р. СДПН та «Союз 90 / Зелені» запропонували схожий документ. Вони наголошували на відчутному дефіциті демократії, правової держави й ринкової економіки в Україні. У цьому контексті згадувалася підтримка Німеччиною трансформаційних процесів в Україні, зокрема і з допомогою німецьких політичних фондів. Крім того, у ньому йшлося про впровадження програми «Трансформ» і проведення щорічних міжурядових консультацій. Депутати закликали український уряд провести вільні та чесні вибори, а також не перешкоджати роботі ЗМІ. Пропонувалося продовжити діалог між представниками громадянського суспільства обох країн і проведення в Україні необхідних економічних реформ¹⁹. Наступного дня Бундестаг прийняв зазначену резолюцію.

24 листопада 2004 р. під час виступу в Бундестазі канцлер ФРН Герхард Шредер, спираючись на дані, оприлюднені офіційними спостерігачами ОБСЄ, заявив, що вважає другий тур президентських виборів в Україні сфальсифікованим²⁰. Того самого дня депутати Бундестагу, за винятком Лівих, ухвалили заяву про те, що процедура виборів в Україні не відповідає стандартам ОБСЄ і РЄ, а їхні результати — груба фальсифікація. У зв'язку з цим пропонувалося перевірити списки українських виборців та провести повний перерахунок голосів. Бундестаг закликав депутатів Верховної Ради України ретельно перевірити всі заяви щодо фальсифікації результатів виборів, а також розглянути можливість проведення нових. Депутати пропонували сторонам конфлікту утриматися від проявів насильства й уникати провокацій²¹.

14 грудня 2004 р. фракція ХДС/ХСС направила депутатський запит щодо підсумків 14-го саміту Росія — ЄС, проведеного 25 листопада того ж року. Опозиціонери вимагали від федерального уряду надати оцінку розбіжностям, які виникли між російським керівництвом і високопосадовцями ЄС щодо ситуації в Україні в контексті проголошеної мети досягнення стратегічного партнерства між Росією та ЄС²². Відповідь на цей запит МЗС надало лише 3 січня 2005 р. Однак у документі лише вказувалося на позитивний вплив представників ЄС на мирне вирішення українського конфлікту, в якому вони виступили посередниками, а також необхідність для Росії та ЄС спільними зусиллями сприяти демократичному розвитку сусідніх держав²³.

Прихід до влади «великої коаліції» на чолі з А. Меркель не спричинив значних змін у східноєвропейській політиці ФРН. Водночас період з 2005 по 2013 рр. позначився розробкою та впровадженням принципово нових форм взаємодії зі східноєвропейськими державами. Зокрема, «Європейська політика сусідства» стала ініціативою Європейської комісії, спрямованою на інституціоналізацію різних напрямків співробітництва Європейського Союзу, сприяння інтенсивнішим зв'язкам між партнерами. Однак вадою «Європейської політики сусідства» виявилася відсутність диференціації «сусідів Європи» та «європейських сусідів», до кола яких належать Україна, Білорусь і Молдова. Тому в 2009 р. Євросоюз розробив новий проект «Східне партнерство», який запропонував Україні, Молдові та в перспективі після скасування режиму санкцій проти Білорусі асоціацію, тобто максимально близькі відносини без гарантій їхнього членства в Євросоюзі. Саме така політична настанова й ускладнила процес адаптації програми ЄС «Східне партнерство» до реалій, які склались у Європі після російської агресії щодо України.

У коаліційному договорі, підписаному представниками ХДС/ХСС та СДПН у грудні 2013 р., зазначалося, що Німеччина прагне лібералізації

візового режиму для підприємців, учених, учасників громадянського суспільства та студентів. Також проголошувалася необхідність поставити обізнаність щодо Росії та Східної Європи в Німеччині на міцну основу. З цією метою пропонувалося посилити науково-аналітичну експертизу цього регіону²⁴.

Однак невідомо, чи не залишилася б ця ініціатива виключно на папері, якби не події в Україні наприкінці 2013 — на початку 2014 рр. Повною мірою саме внаслідок Євромайдану, анексії Криму та російської агресії на Донбасі в суспільстві та політичних колах ФРН став відчутним брак фундаментальних знань про східноєвропейський регіон. За твердженням М. Заппера, «з'ясувалося, що ЄС зовсім нічого не знає про Україну, мотиви російського уряду та його уявлення про світ, а також про взаємини між Росією та Україною. На жаль, Німеччина теж не була винятком»²⁵. У цьому контексті Анна Вероніка Вендланд слушно зазначила, що «у Німеччині ніколи не намагалися сприймати українців як суб'єктів своєї історії. Ніколи не говорили про саму Україну, розмови завжди велися «навколо» України, розташованої «між» іншими учасниками політичної гри, про її функції, залежно від історичної перспективи, у польсько-російських, європейсько-російських чи американсько-російських стосунках»²⁶.

З іншого боку, анексія Криму та російська гібридна агресія щодо України продемонстрували готовність Німеччини захищати європейські демократичні цінності навіть ціною втрат для власної економіки. Роль посередника у врегулюванні російсько-українського конфлікту, яку відразу взяла на себе ФРН в особі чинного канцлера А. Меркель, її активна участь у роботі «нормандської четвірки» та підписанні Мінських домовленостей, дозволили призупинити ескалацію насилля на Донбасі. Проте намагання А. Меркель вирішувати конфлікт виключно політико-дипломатичним шляхом далеко не завжди відповідає інтересам нашої держави. Водночас варто зазначити, що в майбутніх відносинах України та ФРН мінський процес повинен зберігати своє значення аж до остаточного врегулювання російсько-українського конфлікту.

Події в Україні наприкінці 2013 — на початку 2014 рр. не лише докорінно змінили розклад політичних сил в Європі, а й призвели до того, що німецькі науковці також приєдналися до суспільних дискусій, пов'язаних з країнами «Нової Східної Європи» та перспективами східноєвропейської політики ФРН. Натомість підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом перетворило нашу державу на геополітичний центр «Нової Східної Європи», від якого залежить безпека Європейського Союзу. Зважаючи на це, «після початку протестів на Майдані минув певний час, перш ніж про Україну в публічному просторі

заговорили як про свідомого політичного гравця, націю з власною історією й культурою (культурами й історіями), а також про відносини Німеччини з Україною й відносини України з Німеччиною та Європою»²⁷. У цьому контексті варто згадати відкритий лист «Знову війна в Європі? Не від нашого імені!», оприлюднений 5 грудня 2014 р. відомими німецькими діячами у сфері політики, економіки та культури. За їхніми словами, федеральний уряд повинен «усвідомити свою відповідальність за мир в Європі. Європа потребує нової політики розрядки. Це можливо лише на основі однакової безпеки для всіх на умовах рівноправ'я і взаємної поваги всіх партнерів. Німецький уряд не йде особливим шляхом, продовжуючи в цій складній ситуації закликати до порозуміння та діалогу з Росією. Ми не повинні витіснити Росію з Європи»²⁸.

«Заклик 60 німецьких знаменитостей» спричинив бурхливу реакцію з боку науковців, які спеціалізуються на вивченні Східної Європи, а також окремих представників німецької політичної еліти. У документі під назвою «Збереження миру замість підтримки експансії» йдеться про те, що відповіддю на агресивні дії Росії у Східній Європі не повинна бути східноєвропейська політика ФРН, заснована на ілюзіях: «Політика Німеччини щодо Східної Європи повинна спиратися на попередній досвід, знання фактів і результати досліджень, а не на пафос, історичну забудькуватість, поверхневі висновки. Ніхто не хоче конфронтації з Росією та не прагне розірвати діалог з Кремлем. Проте територіальна цілісність України, Грузії та Молдови не має стати жертвою обачності німецької (та австрійської) політики щодо Росії. Необхідно добиватися миру без зброї, а не шляхом легітимації його наступального застосування. У наших інтересах — протидіяти експорту антиліберальних ідей Кремля в ЄС. В ім'я наших дітей і онуків необхідно зберегти чинність Будапештського меморандуму — важливу опору всесвітнього режиму непоширення ядерної зброї»²⁹.

У той час, як федеральний канцлер Ангела Меркель активно долучилася до врегулювання конфлікту на Сході України у форматі «нормандської четвірки», її попередники Гельмут Шмідт та Герхард Шредер демонстрували підтримку дій Росії, а також вважали помилковим її виключення з «Великої вісімки». Зокрема, Гельмут Шмідт в інтерв'ю газеті «Die Zeit» від 16 травня 2014 р. звинуватив ЄС у манії величі: «Брюссель занадто активно займається міжнародною політикою, в той час як більшість єврокомісарів мало що в ній розуміють. Останнім прикладом є спроба Європейської комісії інтегрувати Україну, а потім і Грузію. Проте Грузія перебуває поза межами Європи. Це манія величі, нам там нічого шукати. Чиновники і бюрократи ставлять Україну перед удаваним вибором між Сходом і Заходом». Конфлікт в Україні нагадує

Г. Шмідту ситуацію перед початком Першої світової війни, адже небезпека погіршення ситуації, як у серпні 1914 р., зростає з кожним днем³⁰.

У наступному інтерв'ю цьому виданню від 24 вересня 2014 р. колишній канцлер, якого часто називають тевтонським Генрі Кіссінджером, порівняв конфлікт з Кубинською кризою 1962 р., коли тодішній радянський лідер Микита Хрущов розмістив на Кубі ракети з ядерними боєголовками: «Тому ті ракети безпосередньо загрожували безпеці США, і весь світ опинився на межі третьої світової війни. Сьогодні аналогічна ситуація. Фактично Північноатлантичний альянс і Російська Федерація, не бажаючи цього, підійшли до військової конфронтації «а ля Куба». Ні Барак Обама, ні Путін не хочуть війни, насамперед їй не хочуть європейці, але, можливо, ми повинні боятися зростання її ймовірності». Однак, за оцінкою Гельмута Шмідта, Кубинська ракетна криза являє собою модель для деескалації ситуації. Вирішення Кубинської кризи вдалося, тому що обидві сторони усвідомили свою відповідальність. Дипломати зобов'язані прислухатися до цього уроку завтра і післязавтра. Щоправда колишній канцлер не очікує повного відступу росіян. За його баченням, анексію Криму відмінити неможливо³¹.

Ще один представник німецьких соціал-демократів, Герхард Шредер, колишній канцлер ФРН (1998–2005 рр.), відомий своєю прихильністю до Росії та безпосереднім відношенням до функціонування Балтійського газопроводу «Північний потік», наголосив, що не має морального права критикувати Володимира Путіна, оскільки сам 15 років тому аналогічно порушив зобов'язання міжнародного права на Балканах. Крим, на думку Г. Шредера, є калькою війни Косово проти Сербії. Г. Шредер вважає, що Євросоюз вчинив помилково, закликавши Україну до Угоди про асоціацію: «Україна не мала іншого вибору, ніж відмовитися від зв'язків з Росією. Колишній радянській республіці більш доцільно співпрацювати з обома сторонами. Вирішувати конфлікт треба за допомогою діалогу, а не спіралі санкцій. Від цього Німеччина втратить більше, ніж інші країни. Ймовірно, Москва погодиться сісти за стіл переговорів лише після обрання в Києві нового уряду, який представлятиме все населення»³².

Ба більше, намагання ЄС і федерального уряду впливати на врегулювання конфлікту на Сході України шляхом посилення санкцій щодо Російської Федерації засудив і «канцлер німецької єдності» Гельмут Коль. Наприкінці 2014 р. побачила світ його нова книга «Із турботою про Європу». Колишній політик, який у період свого канцлерства, попри об'єктивну перевагу російського вектору, все ж намагався врівноважувати східноєвропейську політику возз'єднаної Німеччини, висловив стурбованість ізоляцією Росії, зазначивши, що це рішення мало надто кардинальний характер: «Захід, точно також, як Росія і Україна, повинні

стежити за тим, щоб ми не втратили все, чого вже досягли», — зазначив Гельмут Коль³³.

У 2014–2017 рр. в Бундестазі широко обговорювалися проблеми, пов'язані з перспективами співпраці Європейського Союзу загалом та Німеччини зокрема з державами «Нової Східної Європи». Найбільшу активність демонструвала фракція «Лівих», відома своєю майже беззаперечною підтримкою дій російського президента В. Путіна. Зокрема, пост-комуністи зверталися до федерального уряду з питаннями щодо збройної активності на сході України, підтримки федеральним урядом запланованої поліцейської місії на українській території, з приводу політики ФРН, ЄС, США і НАТО щодо «Української кризи», відносно дій МЗС ФРН у вирішенні конфлікту в Україні, перспектив розвитку Інституту російських і східноєвропейських досліджень³⁴.

Конфлікт на Сході України спонукав Німеччину до оновлення стратегії безпеки. Попередня редакція «Білої книги з питань політики безпеки Німеччини та перспектив розвитку збройних сил» була прийнята ще 2006 р. Значна увага в цьому документі приділялася необхідності «розвитку та поглиблення довгострокового, стійкого і в складних умовах безпекового партнерства з Росією»³⁵.

Натомість у новому виданні «Білої книги», за словами міністра оборони ФРН Урсули фон дер Ляйен, російсько-німецькі відносини не будуть партнерськими. Однак, зважаючи на зусилля німецької дипломатії уникнути конфронтації з Росією, навряд чи Росія буде охарактеризована як суперник Німеччини у Східній Європі. Урсула фон дер Ляйен зазначила, що дії Росії в Україні докорінно змінюють архітектуру безпеки в Європі. Німеччина повинна знайти адекватну відповідь на політику російського президента Володимира Путіна та при цьому не вдаватися до ілюзій. На думку міністра, нова політика Кремля почалася задовго до Українського конфлікту і нам ще дуже довго доведеться перейматися цією проблемою. Тому «Біла книга» розглядатиметься як відповідна реакція на спробу Росії здійснювати геостратегічну силову політику та військове насильство. Йдеться про те, як Захід реагуватиме на виклики з боку Росії, яка намагається домінуванням і створенням зон впливу замінити узгоджені на міжнародному рівні правила і норми³⁶.

Можна припустити, що одночасно з оновленням «Білої книги» будуть розроблені нові «Директиви оборонної політики», адже попередня версія цього основоположного для ФРН документа у сфері безпеки не змінювалася з 2003 р. — часів «червоно-зеленої» коаліції на чолі з Герхардом Шредером, якого досі вважають ледь не головним агентом впливу російського президента Володимира Путіна в Німеччині. Тоді Східна Європа не трактувалася як потенційно небезпечний регіон, що загрожує

ФРН своєю нестабільністю, а з усіх східноєвропейських країн згадувалася лише Російська Федерація, співпраця з якою визнавалася необхідною для колективних дій у попередженні різноманітних загроз і вирішенні міжнародних конфліктів.

У грудні 2015 р. Бундестаг прийняв рішення про заснування спеціального дослідницького центру, що повинен займатися вивченням Східної Європи. Йому передувала тривала дискусія, що точилася між представниками провідних політичних партій. Зокрема, 7 травня 2015 р. фракція «Союзу 90 / Зелених» звернулася до Бундестагу з вимогою надати розгорнуту відповідь про плани федерального уряду щодо заснування нового інституту Росії та Східної Європи. Загалом документ складався з 33 питань, які стосувалися основних недоліків і проблемних питань східноєвропейських досліджень у Німеччині та ЄС; пріоритетних напрямів досліджень та інших наукових завдань майбутньої інституції; можливості створення постійних міжевропейських дослідницьких груп; співпраці з такими інститутами й аналітичними центрами, як Польський центр східних досліджень, Фінський інститут міжнародних відносин і Болгарський центр ліберальних стратегій, Німецьке товариство східноєвропейських досліджень, Німецько-Польський інститут, Німецьке товариство зовнішньої політики; правової бази, фінансування та інших аспектів діяльності нового науково-дослідницького центру³⁷.

Розгорнуту відповідь федерального уряду на цей запит було надано 28 травня 2015 р. В оприлюдненому документі зазначалося, що події на пострадянському просторі мають величезне значення для Європейського Союзу та майбутнього Європи. Анексія Криму та російська агресія на Сході України перешкодила процесові демократичних перетворень у Східній Європі. У зв'язку з цим федеральний уряд планує зміцнити східноєвропейський науковий досвід та створити «Новий інститут Росії та Східної Європи». Німеччина має особливу історичну відповідальність за подолання розколу Європи, а отже й за інтеграцію різноманітних перспектив й історичного досвіду держав-членів ЄС з їхніми східними сусідами в «європейські» дослідження Східної Європи на межі науки та політики³⁸.

Зрештою на початку 2017 р. в Берліні почав роботу Центр східноєвропейських та міжнародних студій. Його директоркою стала Гвендолін Зассе. Завданнями Центру були визначені проведення соціально значимих фундаментальних досліджень у Східній Європі, інформування політиків, засобів масової інформації та громадськості про їхні результати, а також сприяння молодим кадрам. Загальна мета діяльності цієї установи полягає у здійсненні регіональних досліджень, які відповідають міжнародним науковим стандартам, допомагають формувати суспільний дискурс та

поглиблюють розуміння Східної Європи³⁹. Проте необхідно зазначити, що співробітники Центру міжнародних та європейських студій не визначили чіткий перелік країн, що входять до східноєвропейського регіону. Таким чином, вони вирішили не обмежувати дослідницьке поле виключно державами пострадянського простору.

Таким чином, події 2013–2017 рр. засвідчили помилковість інерційної зовнішньополітичної стратегії ФРН у східноєвропейському напрямку. Після возз'єднання ФРН з НДР та завершення «холодної війни» політична взаємодія з Україною та іншими державами «Нової Східної Європи» розвивалася за «залишковим принципом». У центрі східноєвропейської політики ФРН, як і в біполярний період, перебувало завдання забезпечення дружніх відносин насамперед з Російською Федерацією. Важливість розбудови німецької співпраці зі східноєвропейськими державами недостатньо оцінювалася федеральними канцлерами та представниками парламентських політичних сил ФРН. Натомість через політичні кризи та нестабільність економічної ситуації країни «Нової Східної Європи» традиційно вважалися недостатньо надійними партнерами для Федеративної Республіки Німеччина. Тому за весь період існування возз'єднаної Німеччини жоден федеральний уряд не представив детальної програми взаємодії зі східноєвропейськими державами. Водночас, безперервна необхідність Німеччини узгоджувати власну «східну» політику зі «східною» політикою Європейського Союзу також зіграла в цьому процесі далеко не останню роль. Європейська політика сусідства, а згодом і програма ЄС «Східне партнерство», які підтримувалися ФРН, передбачали поглиблений діалог інституцій Євросоюзу з країнами «Нової Східної Європи» без гарантій їхнього членства в спільноті. Саме цей аспект ускладнив адаптацію «Східного партнерства» до ситуації, що склалася внаслідок російської гібридної агресії щодо України. Упродовж 2014–2017 рр. німецька дипломатія докладала зусиль для врегулювання конфлікту на Донбасі у форматі «нормандської четвірки». Однак процес формування уявлень німецького суспільства про «Нову Східну Європу» досі триває.

---

¹ Плохій С. «Нова Східна Європа»: геополітична примха чи історіографічна знахідка?» URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/550-serhii-plokhii-nova-skhidna-uevropa-geopolitychna-prymkha-chy-istoriografichna-znakidka>

² Мартинов А.Ю. Німецька громадська думка щодо політичної трансформації в Україні (2012–2015 рр.). *Україна — Європа — Світ*. 2015. Вип. 15. С. 169–177.

³ Сидорук Т.В. Роль Німеччини у формуванні спільної позиції ЄС щодо російсько-українського конфлікту. *Стратегічні пріоритети*. 2015. Вип. № 3 (36). С. 33–37.; Її ж. Позиції держав-членів ЄС щодо російсько-українського конфлікту. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Вип. 36. Ч. 3. С. 13–19.

⁴ Барвінська П.І. Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці XIX — початку XXI ст. Одеса: Астропринт, 2007. С. 291.

⁵ Барвінська П.І. Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці XIX — початку XXI ст. Одеса: Астропринт, 2007. С. 299.

⁶ Плохій С. «Нова Східна Європа»: геополітична примха чи історіографічна знахідка? URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/550-serhii-plokhii-nova-skhidna-uevropa-geopolitychna-prymkha-chy-istoriohrafichna-znakhidka>

⁷ Шльогель К. Український виклик. Відкриття європейської країни. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 356 с.

⁸ Заппер М. Наважитися на ширшу експертизу: обізнаність щодо Росії та Східної Європи в Німеччині. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/2226-manfred-zapper-navazhitisya-na-shirshu-ekspertizu-obiznanist-shchodorusiji-ta-skhidnoji-evropi-v-nimechchini>

⁹ Гаусманн Г. Україна і Європа в німецьких публічних дебатах (2013–2015). URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2281-gvido-gausmann-ukrajina-i-evropa-v-nimetskikh-publichnikh-debatakh-2013-2015>

¹⁰ Вендланд. А.В. Безпорадність у п'ятмі. Німецькі «експерти» про кризу в Україні. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1552-anna-veronika-vendliand-bezporadnist-u-pitmi-nimetski-eksperty-pro-kryzu-v-ukrajini>

¹¹ Беренде Я. Кінець «східної політики»? URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1426-yan-berends-kinets-skhidnoi-polityky>

¹² Die Ukraine in den Augen Deutschlands. Bilder und Wahrnehmungen eines Landes im Umbruch. Deutsche Gessellschaft für internationale Zusammenarbeit. URL: http://ukraine-woche.de/wp-content/uploads/2018/03/Die-Ukraine-in-den-Augen-Deutschlands_de.pdf

¹³ Schroeder G. Deutsche Russlandpolitik - europäische Ostpolitik. Zeit Online. URL: https://www.zeit.de/2001/15/Deutsche_Russlandpolitik_-_europaeische_Ostpolitik

¹⁴ Kempe I. Die Europäische Nachbarschaftspolitik und Rolle Deutschlands. T. Jäger, A. Höse, K. Oppermann. *Deutsche Außenpolitik. Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen*. Wiesbaden: GWV Fachverlage GmbH, 2007. S. 243.

¹⁵ Antrag der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Die Ukraine vor der Präsidentschaftswahl 2004. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3019. 27.04.2004. 5 s.

¹⁶ Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Die Ukraine vor der Präsidentschaftswahl 2004. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3183. 25.05.2004. 12 s.

¹⁷ Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Die Ukraine vor der Präsidentschaftswahl 2004. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3183. 25.05.2004. 12 s.

¹⁸ Antrag der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Für eine demokratische und freie Präsidentschaftswahl 2004 in der Ukraine. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3799. 28.09.2004. 2 s.

¹⁹ Antrag der Fraktionen SPD und Bündnis 90/Die Grünen. Die Ukraine nach der EU-Osterweiterung und vor den Präsidentschaftswahlen am 31. Oktober 2004. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3958. 20.10.2004. 3 s.

²⁰ Канцлер Німеччини: «Підсумки другого туру виборів Президента України є сфальсифікованими» (24.11.2004). URL: http://www.pravda.com.ua/news/2004/11/24/3004589/view_print/

²¹ Antrag der Fraktionen SPD, CDU/CSU, Bündnis 90/Die Grünen und F.D.P. Fälschungen der ukrainischen Präsidentschaftswahlen. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/4265. 24.11.2004. 2 s.

²² Kleine Anfrage der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Zukunft der sog. vier gemeinsamen Räume zwischen der EU und Russland. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/4527. 14.12.2004. 4 s.

²³ Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU. Zukunft der sog. vier gemeinsamen Räume zwischen der EU und Russland. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/4613. 03.01.2005. 8 s.

²⁴ Deutschlands Zukunft gestalten. Zusammenhalt. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. 18 Legislaturperiode. Berlin, 2013. S. 169.

²⁵ Заппер М. Наважитися на ширшу експертизу: обізнаність щодо Росії та Східної Європи в Німеччині. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/2226-manfred-zapper-navazhitisya-na-shirshu-ekspertizu-obiznanist-shchodorusiji-ta-skhidnoji-evropi-v-nimechchini>

²⁶ Вендліанд. А. В. Безпорадність у п'ятмі. Німецькі «експерти» про кризу в Україні. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1552-anna-veronika-vendliand-bezporadnist-u-pitmi-nimetski-eksperty-pro-kryzu-v-ukraini>

²⁷ Гаусманн Г. Україна і Європа в німецьких публічних дебатах (2013–2015). URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2281-gvidogausmann-ukrajina-i-evropa-v-nimetskikh-publichnikh-debatakh-2013-2015>

²⁸ «Wieder Krieg in Europa? Nicht in unserem Namen!». Zeit Online. URL: <http://www.zeit.de/politik/2014-12/aufruf-russland-dialog>.

²⁹ Friedenssicherung statt Expansionsbelohnung. Zeit Online. URL: <http://www.zeit.de/politik/2014-12/aufruf-friedenssicherung-statt-expansionsbelohnung>.

³⁰ Helmut Schmidt wirft EU Größenwahn vor. Zeit Online. URL: <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2014-05/helmut-schmidt-ukraine-eu-weltkrieg>.

³¹ Schmidt warnt vor neuem Krieg in Europa. Zeit Online. URL: www.zeit.de/politik/2014-09/helmut-schmidt-ukraine-russland-warnung-krieg-europa.

³² Putin verstehen mit Gerhard Schröder. Zeit Online. URL: <http://www.zeit.de/politik/ausland/2014-03/ukraine-russland-putin-schroeder>.

³³ Verhalten gegenüber Russland: Kohl kritisiert Rolle des Westens im Ukraine-Konflikt. Der Spiegel. URL: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-konflikt-kohl-beklagt-isolation-russlands-a-1000591.html>.

³⁴ Харлан Г. Україна в східноєвропейській політиці Федеративної Республіки Німеччина. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки / С.В. Віднянський (відп. ред.). Вип. 25. С. 97–98.

³⁵ Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr. Bonn: Bundesministerium der Verteidigung, 2006. S. 57.

³⁶ Von der Leyen definiert Verhältnis zu Russland neu. Handelsblatt. URL: <http://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/neues-weissbuch-sicherheitspolitik-von-der-leyen-definiert-verhaeltnis-zu-russland-neu/11384296.html>.

³⁷ Kleine Anfrage der Abgeordneten Manuel Sarrazin... und der Fraktion BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN. Planungen der Bundesregierung für ein neues Russland- und Osteuropa-Institut. Deutscher Bundestag. 18. Wahlperiode. Drucksache 18/4884. 07.05.2015. 4 s.

³⁸ Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Manuel Sarrazin... und der Fraktion BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN. Planungen der Bundesregierung für ein neues Russland- und Osteuropa-Institut. Deutscher Bundestag. 18. Wahlperiode. Drucksache 18/5035. 28.05.2015. 8 s.

³⁹ Zentrum für Osteuropa- und internationale Studien. URL: <https://www.zois-berlin.de/ueber-uns/>

REFERENCES

1. Antrag der Fraktionen SPD und Bündnis 90/Die Grünen (2004). Die Ukraine nach der EU-Osterweiterung und vor den Präsidentschaftswahlen am 31. Oktober 2004. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3958. 20.10.2004. 3 s. [in German].
2. Antrag der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU (2004). Die Ukraine vor der Präsidentschaftswahl 2004. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3019. 27.04.2004. 5 s. [in German].
3. Antrag der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU (2004). Für eine demokratische und freie Präsidentenwahl 2004 in der Ukraine. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3799. 28.09.2004. 2 s. [in German].
4. Antrag der Fraktionen SPD, CDU/CSU, Bündnis 90/Die Grünen und F.D.P. (2004). Fälschungen der ukrainischen Präsidentschaftswahlen. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/4265. 24.11.2004. 2 s. [in German].
5. Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU (2004). Die Ukraine vor der Präsidentschaftswahl 2004. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/3183. 25.05.2004. 12 s. [in German].
6. Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU (2005). Zukunft der sog. vier gemeinsamen Räume zwischen der EU und Russland. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/4613. 03.01.2005. 8 s. [in German].
7. Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Manuel Sarrazin... und der Fraktion BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN (2015). Planungen der Bundesregierung für ein neues Russland- und Osteuropa-Institut. Deutscher Bundestag. 18. Wahlperiode. Drucksache 18/5035. 28.05.2015. 8 s. [in German].
8. Barvinska, P.I. (2007). *Mizh naukoiu i politykoiu. Interpretatsii Skhidnoi Yevropy v akademichnomu seredovyshchi nimetskomovnoho prostoru u kintsi XIX — pochatku XXI st.* Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
9. Berends, Ya. Kinets skhidnoi polityky? Retrieved from <http://www.historians.in.ua/skhidnoi/index.php/en/dyskusiya/1426-yan-berends-kinets-skhidnoi-polityky> [in Ukrainian].
10. Deutschlands Zukunft gestalten. Zusammenhalt. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. 18 Legislaturperiode (2013). Berlin, 2013. S. 169. [in German].
11. Die Ukraine in den Augen Deutschlands. Bilder und Wahrnehmungen eines Landes im Umbruch. Deutsche Gessellschaft für internationale Zusammenarbeit. Retrieved from http://ukraine-woche.de/wp-content/uploads/2018/03/Die-Ukraine-in-den-Augen-Deutschlands_de.pdf [in German].
12. Friedenssicherung statt Expansionsbelohnung. Zeit Online. Retrieved from <http://www.zeit.de/politik/2014-12/aufruf-friedenssicherung-statt-expansionsbelohnung> [in German].
13. Hausmann, H. Ukraina i Yevropa v nimetskykh publichnykh debatakh (2013–2015). Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2281-gvido-gausmann-ukrajina-i-evropa-v-nimetskikh-publichnikh-debatakh-2013-2015> [in Ukrainian].
14. Helmut Schmidt wirft EU Größenwahn vor. Zeit Online. Retrieved from <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2014-05/helmut-schmidt-ukraine-eu-weltkrieg> [in German].

15. Kantsler Nimechchyny: Pidsumky druhoho turu vyboriv Prezydenta Ukrainy ye sfalsyfikovanymy (24.11.2004). Retrieved from http://www.pravda.com.ua/news/2004/11/24/3004589/view_print/ [in Ukrainian].

16. Kempe, I., Jäger T., Höse A., & Oppermann K. (2007). *Deutsche Außenpolitik. Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen*. Wiesbaden: GWV Fachverlage GmbH [in German].

17. Kharlan, H. (2016). Ukraina v skhidnoievropeiskii politytsi Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna. *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky — International Relations of Ukraine: scientific searches and findings. S.V. Vidnyanskyj (Ed.)*, 25, 97–98 [in Ukrainian].

18. Kleine Anfrage der Abgeordneten Claudia Nolte... und der Fraktion der CDU/CSU (2004). Zukunft der sog. vier gemeinsamen Räume zwischen der EU und Russland. Deutscher Bundestag. 15. Wahlperiode. Drucksache 15/4527. 14.12.2004. 4 s. [in German].

19. Kleine Anfrage der Abgeordneten Manuel Sarrazin... und der Fraktion BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN (2015). Planungen der Bundesregierung für ein neues Russland- und Osteuropa-Institut. Deutscher Bundestag. 18. Wahlperiode. Drucksache 18/4884. 07.05.2015. 4 s. [in German].

20. Martynov, A.Ju. (2015). Nimecjka ghromadsjka dumka shhodo politychnoji transformaciji v Ukraini (2012–2015 rr.). *Ukrajina Jevropa Svit*, 15, 169–177 [in Ukrainian].

21. Plokhii, S. Nova Skhidna Yevropa: heopolitychna prymkha chy istoriohrafichna znakhidka?. Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/550-serhii-plokhii-nova-skhidna-yevropa-heopolitychna-prymkha-chy-istoriohrafichna-znakhidka> [in Ukrainian].

22. Putin verstehen mit Gerhard Schröder. Zeit Online. Retrieved from <http://www.zeit.de/politik/ausland/2014-03/ukraine-russland-putin-schroeder> [in German].

23. Schmidt warnt vor neuem Krieg in Europa. Zeit Online. Retrieved from www.zeit.de/politik/2014-09/helmut-schmidt-ukraine-russland-warnung-krieg-europa [in German].

24. Schroeder G. Deutsche Russlandpolitik — europäische Ostpolitik. Zeit Online. Retrieved from https://www.zeit.de/2001/15/Deutsche_Russlandpolitik_-_europaeische_Ostpolitik [in German].

25. Shljoghelj, K. (2016). *Ukrajinsjkyj vyklyk. Vidkryttja jevropejskoji krajiny*. Kyiv: DUKh I LITERA [in Ukrainian].

26. Sydoruk, T.V. (2015). Pozyciji derzhav-chleniv JeS shhodo rosijjsjko-ukrajinsjkocho konflikту. *Visnyk Ljvivsjkogo universytetu. Serija mizhnarodni vidnosyny*, 36, 13–19 [in Ukrainian].

27. Sydoruk, T.V. (2015). Rolj Nimechchyny u formuvanni spiljnoji pozyciji JeS shhodo rosijjsjko-ukrajinsjkocho konflikту. *Strategichni priorytety*, 3(36), 33–37 [in Ukrainian].

28. Vendliand. A. V. Bezporadnist u pitmi. Nimetski eksperty pro kryzu v Ukraini. Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusija/1552-anna-veronika-vendliand-bezporadnist-u-pitmi-nimetski-eksperty-pro-kryzu-v-ukraini> [in Ukrainian].

29. Verhalten gegenüber Russland: Kohl kritisiert Rolle des Westens im Ukraine-Konflikt. Der Spiegel. Retrieved from <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-konflikt-kohl-beklagt-isolation-russlands-a-1000591.html> [in German].

30. Von der Leyen definiert Verhältnis zu Russland neu. Handelsblatt. Retrieved from <http://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/neues-weissbuch-sicherheitspolitik-von-der-leyen-definiert-verhaeltnis-zu-russland-neu/11384296.html>. [in German].

31. Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr. — Bonn: Bundesministerium der Verteidigung, 2006. S. 57. [in German].

32. Wieder Krieg in Europa? Nicht in unserem Namen!. Zeit Online. Retrieved from <http://www.zeit.de/politik/2014-12/aufruf-russland-dialog> [in German].

33. Zapper, M. Navazhytysia na shyrshu eskpertyzu: obiznanist shchodo Rosii ta Skhidnoi Yevropy v Nimechchini. Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/2226-manfred-zapper-navazhitysya-na-shirshu-ekspertizu-obiznanist-shchodo-rosiji-ta-skhidnoji-evropi-v-nimechchini> [in Ukrainian].

34. Zentrum für Osteuropa- und internationale Studien Retrieved from <https://www.zois-berlin.de/ueber-uns/> [in German].